

Miért csökkent a mezőgazdaság szerepe?*

Ha a gazdálkodásnak új és sikeresnek bizonyuló mintái alakulnak ki, azok szétterjednek a világban. Az egyes országok kulturális hagyományai, birtokviszonyai és a jogi szabályozás befolyásolják a változás ütemét és az új berendezkedés hatékonyságát, de a minta terjedésének nem állják útját.

Az újkor első „gazdálkodási rendszerváltozását” az *extenzív gazdálkodásról az intenzívre való átállásnak* nevezték. Ez a határhasználat rendjének átalakulásával is járó folyamat a ma fejlett államokban a 18. században bontakozott ki – hiszen előfeltétele volt az ipari forradalom kibontakozásának. Nálunk azonban csak a 19. század végén kapott lendületet. (A vasút elterjedése tette a parasztokat tudatos árutermelővé.)

Az új gazdálkodási mód a *nyomásrendszer* helyett a *vetésforgóval*, a pillangósok és a kapásnövények forgóba illesztésével és a trágyázás kényszerével tartotta fenn a föld termőképességét, s párhuzamosan általánossá tette az *istállózó állattartást*. Vége lett a henyélések idejének (a szezonon kívül), a tettekérség, „a kaparj kurta, neked is jut” parancsa került előtérbe. A közösségen belüli vetélkedésekbe meritokratikus elemek kerültek: ki csinálja jobban a

dolgát, ki sikeresebb. Beépült a kultúrába az újat tanulás és a célszerű kapcsolatok építésének kényszere. A paraszti világ nyitottá vált.

Az igényes termelési célokra figyelő nemesítés és tenyésztés rendszerbe épülése is fenntartotta a nyitottság (a mindig újulás) kényszerét – különben a gazdák kiestek a piacról. Így vált lehetővé az eszközök folyamatos újulása is. A termelékenység és a hozamok látványos javulása, a minőségi igényesség hatására az agrárfoglalkoztatás aránya 30 százalék alá csökkent – azaz még a korábban a mezőgazdaság rendjéhez igazodva kialakult településeken (és tanyákon) is kisebbséggé vált az agrárnépesség.

Farmervilág – parasztvilág

Az intenzív gazdálkodásra való áttérés a 18. században együtt járt azzal, hogy a *birtokosok tanyákra költöztek*, s összefüggő gazdaságokat alakítottak ki. Ahol a történeti folyamatok nem terelték a gazdálkodókat erre az útra, ott a városi szabályzatok és/vagy országos törvények kényszerítették ezt ki. (Agatha Christie regényeiben a falutól másfél mérföldnyire van a legközelebbi gazdaság.) A falvak és kisvárosok formálódása elszakadt az agrárviszonyok változásától. Nyilvánvalóvá vált, hogy a lakosok egyre kisebb részét kapcsolja megélhetése a farmokhoz.

A Kárpát-medencében azonban csak az uradalmak alakítottak ki külterületeken összefüggő birtoko-

* A főképp természettudományokkal foglalkozó akadémikusok Stádium 28 körének felkérésére október 29-én a mezőgazdaság és a vidék helyzetével foglalkozó három előadás hangzott el a Fugában. Ez volt a felvezető. – J. P.

kat. A jobbágytelkek szabad magántulajdonná alakítása nyolc-tíz darabban történt. (Minden telkes gazda minden minőségből kapott – nehogy valaki jobban járjon, vagy hogy belül maradjanak a kollektíve szabályozott nyomásrendszerben.) Így a falvak településrendje igazodott a gazdálkodás új igényeihez. A parasztgazdaságok központjai, bennük az istállók, a falusi portákon alakultak ki (a legkomolyabbak éppen a fő utca mentén). Innen jártak ki a gazdák a földekre: az idő jelentős részét e vonulás és a szállítás vette igénybe. (A tömeges tanyásodás nálunk másodlagos folyamat. Nagyon ritkán jelentette a gazdaság kitelepülését a faluból.)

Az összefüggő gazdaságok és a farmokkal lefedett táj a gazdálkodásnak és a felelős – az agrár-infrastruktúra fejlesztését is segítő – tájgazdálkodásnak kedvezőbb kereteket biztosítottak, mint amilyeneket a parasztfalu biztosítani tudott. Igaz, egyes vonatkozásokban annak volt előnye is, hogy a parasztnak változatosabb volt a társadalmi kapcsolattrendszerük, mint a farmereknek. Így mifelénk az 1980-as évekig őrződött az a látszat, hogy a falusias terek elsősorban az parasztság életének színterei. A reciprocitás és a kaláka újuló formái – amelyek persze szintén igazodtak az árutermelés dominanciájához – valóban túlterjedtek az agrárnépességen.

Az ipari mezőgazdaság tudásgazdasággá alakul

A gazdálkodás jellegének a természettudományok fejlődésén és a célzott agrárkutatásokon alapuló, agrármérnökök által vezetett újabb átalakulását annak idején az *ipari*

mezőgazdaság formálódásának nevezték. Ez a folyamat nálunk csupán tíz-tizenöt éves késéssel, a hatvanas évek második felében bontakozott ki. Hiszen a globalizálódó piacn való helytállás igényli a szereplők vertikális igazodását (azaz a felhasználó igényei szerinti termelést) és az átrendeződő logisztikai rendszerekhez való igazodást is. Ergo: gyorsan koncentrálnálódott a forgalom.

Nyugat- és Észak-Európában azóta a termeltető cégek és az óriás (avagy másodlagos) szövetkezetek a termeléshez szükséges inputtól a feldolgozásig és a bolti elhelyezésig tervezik meg a hálózat egyes lépcsőfokainak technológiáját. Mi (törvényeink miatt kisebb hatáskörrel) követjük a nyugati mintákat, néhány területen még a formálásban is részt veszünk. A gazdaságok versenyét nálunk is felváltotta a hálózatok versenye. (Első, második és harmadik körös beszállítók a termékgyártók mögött – akár az autóiparban.)

A termelékenység és a hozamok növekedése miatt még a jelentős agrárexportáló fejlett országokban is 5 százalék alá csökkent a mezőgazdálkodással foglalkozó aktív keresők aránya. Kiválasztódtak a képzett és tájékozódni tudó gazdák, akik vagy nagyra nőttek, vagy társulva nagy telepeket is üzemeltetnek – s rész munkaidőssé egyszerűsödött, avagy több lábon állóvá vált a még gazdálkodással is foglalkozó farmercsaládok gazdaságának nagyobb része.

A magyar út sajátosságai

Az 1970-es és 80-as években nem csak a nagyüzemek modernizálódása és termelésük hálózatokba rendeződése folyt lendületesen, szaporodtak az egyre inkább agronómusi

receptek szerint újuló árutermelő, többnyire mellékfoglalkozást hasznosító kisüzemek is. Ezeket elsősorban nagyüzemek vagy élelmiszeripari igények kielégítése érdekében működő szervezetek kapcsolták be a hálózatokba, de az úgynevezett második gazdaságban is többlépcsős hálózatok alakultak ki. Az agronómusi és a paraszti kultúra e termékeny (de kiterjedésében és formáiban korlátozott) szimbiózisát szerencsés körülmények tették lehetővé.

Hiszen a KGST-n belül a miénk volt az az ország, amelyikben „bezzeg működik” a mezőgazdaság, s a társországok nagy és kifizetődő piacot biztosítottak. Emellett a kormány merkantilista politikára kényszerült: minden olyan tevékenységet támogatott, amellyel kemény valutát lehetett szerezni. Így annak ellenére, hogy a keresők közt az elsősorban mezőgazdálkodásból élő aktívak aránya 10 százalék közelébe süllyedt, a falusi családok 60 százalékában volt olyan kereső, aki legalább mellékfoglalkozásban mezőgazdasági árutermeléssel is foglalkozott. (A szakcsoportokat például elsősorban a falusi munkások, pedagógusok, rendőrök mellékkereseti igényeire számítva szervezték a szövetkezetek.) Így annak ellenére megőrződött az a látszat, hogy a falusiak valamilyen paraszti hagyomány folytatói, hogy a lakásállomány városias mintákat követve újult meg, s a városba áramlás annak ellenére lelassult, hogy a települések közti lakosságcsere intenzív maradt.

A kilencvenes években a munkahelyvesztés a falusias terek lakóit nagyobb arányban érintette, mint a városi és szuburbán tereket – a visszaparaszttosodásnak pedig nem

volt semmilyen reális esélye. (S vágya sem.) A KGST összeomlásából is következő piacvesztés elsősorban a kicsiben termelőket sújtotta – hiszen az élelmiszeripar, az exportáló ügynökségek és a bolthálózatok természetesen a nagy tételben, egységes minőségben szállítókat preferálják. A piacvesztés és a gyerekes agrártörvények (a föld cukorkaként való osztása elsősorban a nem gazdálkodóknak, a szervező és szolgáltató cégek ellehetetlenítése) miatt kialakuló anarchián – terelő intézmények híján – csak a „nagymenők”, az új hálózatok igényeinek megfelelő tudók tudtak úrrá lenni.

A kilencvenes évek végére a gazdaságok száma feleannyi lett, mint az évtized elején volt. A dombvidékek kedvezőtlen területeinek művelésével felhagytak. Úgy tartották, az Őrség Európa olyan zugává vált, ahol a legnagyobb a változatossága a parlagfűnek. Az unióba lépés és a földalapú támogatások fordították meg a trendet: akiknek sikerült megszervezniük a gazdaságukat, azok nagyra nőttek, elhagyott határrészekben megjelentek – a többire jövevény – bátrak.

Az egyre nagyobbra növő, szakmailag művelt és az agrárvilágban tájékozódni tudó emberek vezette gazdaságokban (és a privatizált óriásgazdaságokban) tudott lépést tartani a technológiák megújulása a versenytársakéval. Rájuk támaszkodva szerveződtek vagy szerveződtek újjá azok a hálózatok, amelyek versenyképesek az európai piacon. Mivel a termőföld nagyobb része bérletek formájában használandó, a bérbeadók is a jobb kilátásokkal rendelkező gazdálkodókat keresik. (Az én családom is így kezeli az örökségét.)

A falvakon belüli mezőgazdálkodás – elsősorban az élelmiszeripar logisztikai rendszerének racionalizálódása, de a szervező-szolgáltató szervezetek hiánya miatt is – szinte jelentéktelenre zsugorodott. A korszerű telepek és az üzemek szolgáltató központjai már nálunk is a tanyákon vagy a falvak szélén vannak. A falusi gyerekek szocializációjában a gazdálkodási mintáknak ritkán van szerepük. (Egy hétvégi kertjét nagy kedvvel művelő városi több ilyen mintát közvetít, mint a legtöbb falusi család.)

Az úgynevezett vidékfejlesztési támogatások legalább fele a technikai versenyképesség fenntartását segíti. Ezért komoly gazdálkodóknak nem okoz nagy gondot a technikai lépéstartás. A legnagyobbak pedig – akiknek nem kellett félni, hogy valamely mellettük működő gazdálkodó elbérli vagy megvásárolja az eddig általa használt földet – merték gazdagítani tevékenységüket: az általuk létrehozott korszerű tehenész- és sertéstelepek részben pótolni tudták a versenyből kiesett, régi módon istállózott állományokat. Bár a tehen-, a sertés- és a juhállomány ma csak harmada a nyolcvanas évekbélinek, a hozamok növekedése miatt tejexportunk jelentős. A földtörvény módosítása és a kormányzati retorika miatt azonban a sertéstelep-építések lelassultak, disznóhúsból továbbra is importra szorulunk. (Még az is kérdés, hogy vajon a Pick szalámi tekinthető-e hungarikumnak, ha egyszer a feldolgozók, de még az egyes vágóhidak is importálnak.) A zöldségtermelésre használt területek csökkentek, ám a gyümölcsültetvények egyre nőnek: amikor a bankbetéteknek nincs hozamuk, az unió által is támogatott tartós befektetések vonzóak.

Mivel a bizonytalan viszonyokat látva, a feldolgozó beruházások a kilencvenes évek vége óta visszafogottak, elsősorban újra anyagexportőrök lettünk. (Az OTP-elnök cége egy nagy mohácsi beruházással próbálja megtörni a feldolgozóipar óvatosságát.)

A mértékekről

Magyarország 5 millió 350 ezer hektár termőföldje 2 millió 367 ezer parcellára oszlik. „Csupán” 480 ezer tényleges földhasználó van. Ezek harmada gazdaság vagy gazdálkodó, a többiek többnyire külső kerttel rendelkező háztartások, de vannak köztük önkormányzatok, valamint állami és magánintézmények is.

A 173 ezer nyilvántartott gazdaság és gazdálkodó 5 millió hektárt használ – azaz ennyire kér támogatást az uniótól. Ennek kétharmada bérlet (55 százalék) vagy szívességi földhasználó (11 százalék). A magángazdák már felerészt tulajdonosai is az általuk használt földnek, hiszen ők 300 hektáros határig megvehették az eladásra kínált bérleteket. A társasági vagy szövetkezeti formában működő gazdaságok azonban 1994 márciusa óta nem vehetnek termőföldet. Ők döntően bérletekből összerakott birtokokon gazdálkodnak. Mivel a földtörvény utolsó módosítása megszünteti az eddigi használó előbérleti jogának elvét, a gazdaságok újra óvatossá váltak abban, hogy mennyire merjenek ingatlanokat igénylő fejlesztésekbe fogni. (Egyelőre, a tízhúsz éve érvényben lévő szerződések jóvoltából, botrányok csak egyes állami földdarabok új bérlőknek adása miatt voltak. De ki lát a jövőbe?)

Mai mezőgazdaságunk – a folyamatok tehetetlensége miatt – koncentráltabbá vált nemcsak annál,

amennyire koncentrált bármelyik korábbi időszakban volt, hanem az unió legtöbb, talán minden országának mezőgazdaságánál. Két évvel ezelőtti adatok szerint 518 gazdaság használ 1200 hektár fölötti területet. Ők művelik a termőterület negyedét, övék a tejelő tehének 45 százaléka és a tenyészkocák harmada. (Úgy is mondhatnánk, hogy a jó minőségű állományok nagyobb része náluk van.) Nincs olyan politikai párt, amelyik ezt akarta volna. Mikor magát konzervatívnak mondó kormányunk terelés helyett kicsit rúg és nagyot fenyeget, a magamfajta konzervatívok szorongani kezdenek. (Vagy csak arról van szó, hogy világossá akarja tenni: én mondom meg, ki lehet él-állattenyésztő?)

A mezőgazdaságban 210 ezer foglalkoztatott van. Ezeknek körülbelül fele teljes vagy főfoglalkozást jelent. Ötödüket jellemzi az a folytonos feladatkeresés, amivel az egykori (él) parasztoikat, avagy a mai ambiciózus vállalkozókat jellemezni szokták. Közülük 80 ezer fő alkalmazott, és 30 ezren lehetnek azok, akikre szezonmunkákban számítanak. Létszámra ez nem sok és nem is kevés.

Mégis: egyre súlyosabbak a foglalkoztatási gondok. Hiszen a *munkatárs* a mezőgazdaságban nemcsak segítség lehet, hanem nagy *kockázat is*. Mivel a tevékenység a természetben folyik, a kialakuló helyzetek diktálják, mit kell tenni. A nem megfelelő reakció vagy a cselekvés elmulasztása károkat okoz, minden figyelmet-

lenség minőségi vagy egészségügyi kockázatot hordoz. A munkatársnak értenie kell azt a folyamatot, amelybe a feladata beilleszkedik, értenie kell a gépet és az állatot, és képesnek kell lennie az együttműködésre.

Mostanában kopnak ki végleg a munkaerőpiacról azok a szakmunkások és technikusok, akik a régi nagyüzemekben szocializálódtak. S mai gazdáink nem szoktak hozzá, hogy az alkalmazottak végső szakmai szocializációját nekik kell biztosítani. S mivel a falusi lét ma nem nyújt betekintést a gazdálkodás fáisaiba és formáiba, körülményesebb a szakmai szocializáció is.

Végül is: kiforrott minták szerint működő igényes mezőgazdaságunk van. A magyar agronómusi kultúra biztosítani tudja a világban való tájékozódást, s azt is, hogy egyes területeken – például vetőmagtermelés, tenyészállatnevelés – megbízható résztvevői lehessünk a nemzetközi munkamegosztásnak. Az ország kereskedelmi mérlegének egyensúlyban-tartásában segít az agrárium tartós exporttöbblete. (Azaz versenyképesek vagyunk.) S persze a csalódásoknak és elégedetlenségeknek is van oka: a szántóföldi gazdálkodást kevésbé egészítik ki egyéb tevékenységek, a túlkoncentrált birtokszerkezet miatt visszafejlődtek a tevékenység-gazdagítást is ösztönző együttműködési minták s legfőképp: az agrárvilág magába záródott – indokolatlanul szűkösek a körülötte lévő világgal való kapcsolatai.